

„A mai materiális gondolkodó világban — azt mondják — nem sok kelete van a versnek. Az emberek életgondja megszüri, nehézzé teszi a lelkeket, mindenki lohol, küszködik, viaskodik a mindennapiért, s nincs ideje rá, hogy elmélyüljön s hogy a saját érzéseit analizálja, s hogy ezek megvizsgálása során azokat kifejező rezonáns hangokat keressen. Ha szórakozni akar, elmegy a kávéházba, moziba, s ott is inkább a könnyű fajsúlyú eseteknek ad előnyt. Ez a jelenség végzetlenül volna, ha nem volna átmeneti. De az, s így érdemes írni azon kevesek számára is, akik az életgondok mellett sem tudnak most teljesen lezúrkúlni...” A *kávéházak* mai hiánya s néhány kifejezés avított szokatlansága leleplezi az olvasó előtt ezt az idézetet, hogy nem mai. De ki gondolná: 66 évvel ezelőtt íródott! S azóta is tart ez az átmenet, jóllehet közben történt egy s más...

De félre a keserű analógiákkal! E mondatokat Espersit János makói ügyvéd írta 1922 karácsonyán, lelkesen mutatva be s bocsátva útjára *Szépség koldusa* című első kötetét kapcsán József Attilát, aki — máris — „komoly ígéret, valódi tehetség, kibontakozó erő”. Az a három vas-tag kötet, amelyből ez az idézet való, több mint 2000 oldalon gyűjti össze József Attila korabeli sajtóját: a róla szóló cikkeket, verses-könyvei kritikáit, minden, a nyilvánosság elé szánt írást, amelyben komolyabban említett történeti róla.

Dobbenetes gyűjtemény még az irodalomtörténet szakemberei számára is, akik pedig eddig is hozzáférhettek az itt közölt írások nagy részéhez. Megrendítő olvasmány ez a kintőn szerkesztett, monumentális összeállítás, hiszen messze túlnyomórészt egy, a József Attila-kutatáshoz nélkülözhetetlen vállalkozás, „segéd-tudományi” jelentőségén (bár ez sem lenne kevés): *nemzeti önismeretünknek* kell hogy egyik alapművévé váljon. Mindez ugyanis, amit a költőről, illetve vele kapcsolatban 1922 és 1945 között publikáltak, legalább annyira jellemző a magyar szellemi életre — méghozzá máig nyúló tendenciákkal —, mint az írók, a költők, a „tárgyára”, az *egyetem rangú szocialista* lírikusra, az esendő emberre.

József Attila és a mindenkor olvasók, a társadalom viszonyában természetesen *költészet* ismeretét, vonzerejét, hatását, az irodalmi befogadás mértékét, mélységét és szemléleti, ízlésbeli sajátosságait tekintem a legfontosabbnak. Az iskolai oktatás József Attila-képe — bár önmagában izgalmas probléma, történeti és tudatszociológiai vizsgálatra érdemes — ennek csak egy szelete. Ugyanakkor miként más „híres” személyiségekél: az *élet*, a sors, illetve a rákarkodott, rézpülő *sorstudat*, élettanulmány, sőt esetenként a *legenda* és a *mitosz* is figyelmet követel. Léven olyan társadalom-lélektani objektívítás, amely — „pozitív” és „negatív” elemeivel, példaadó és hamis, torz összetevőivel együtt is — önálló, szinte paradigmaképző életre kel, s ennek kapcsán is segíti (vagy gátolja) a költészet, világkép mai hatását. Eből a szempontból a József Attila-út és mű „nemzeti életsorssá”, figyelemzítő modellé sűrűsödéséről is érzékenyen vall ez a három testes kötet.

József Attila utóéletében természetesen ma is a *költészet*, illetve a *mű* (beleértve a lírikus elméleti, publicisztikai munkásságát is) az elsőleges. Az utóbbi évek irodalomtörténeti kutatásai a líra újszerű értelmezése, elemzése terén is sokat hoztak, az idősebb, tapasztaltabb nemzedék (Gyertyán Ervin, Király István, Nemes Nagy Ágnes, Németh G. Béla, Szabolcsi Miklós, Tamás Attila s mások) újabb produkciói mellé felvonultatva a fiatalabb munkáit. Ez utóbbiak közé tartozik Tverdota György *Ihlet és eszmélet* című kintőn tanulmánykötete is, amelyről a lap 1987. október 24-én már beszámolt. De legalább olyan izgalmasak s közérdekűek a mai József Attila-kutatás filológiai és forráskritikai, pszichológiai és pszichiatríai, életrajzi, eszme- és párttörténeti oldalai. Elégendő csak utalni — a már említettek mellett — Bókay Antal—Jádi Ferenc—Stark András, Garai László, Horváth Iván, Illyés Gyuláné, Lengyel András, Miklós Tamás, Stoll Béla, Szigeti Lajos, Szóke György s mások különböző műfajú, jellegű munkáira, illetve — olykor éles — vitáira.

Ebbe az intenzív, sok újat termő és ígérő „József Attila-tudományba” illeszkedik bele a *Kortársak József Attiláról* című gyűjtemény (Akadémiai Kiadó). Alapszövegét Bokor László állította össze hosszú évek kintő, áldozatos gyűjtőmunkájával. Néhány évvel ezelőtti váratlan halála után Tverdota György vette át a kézirat gondozását, s jelentősen kibővítette, felrészítette, véglegesítette, megszerkesztette, így gyakorlatilag társszerkesztőként jegyezheti a kinyomtatott köteteket. Az alapos, tudománytiszta példaszere — a múlt évtizedek többgenerációs József Attila-kutatásait is bemutató — bevezetőben Tverdota részletesen szól a vállalkozás előzményeiről, jellemzőiről, szakmai feladatairól, buktatóiról és korlátairól. Ő csak reményként, szándékként írja, az olvasó viszont eredményként, a gyűjtemény sikereként, élményként igazolhatja vissza, hogy „összeállt előtte egy korszak József Attila-recepciójának teljes képe, olyan kép, amely lényegesen aligha módosul a jövőben”. Mindemellett sikerült elérni azt is, hogy a vállalkozás „találkozhasson korunk érdeklődésével, s a bebábozódott kézirat fiatalosabb ébredhessen hatékony és mozgékony életére”.

AGÁRDI PÉTER:

Ki néz vissza a tükörből?

A kortársak József Attiláról (1922—1945)

zsef Attila-kutatásait is bemutató — bevezetőben Tverdota részletesen szól a vállalkozás előzményeiről, jellemzőiről, szakmai feladatairól, buktatóiról és korlátairól. Ő csak reményként, szándékként írja, az olvasó viszont eredményként, a gyűjtemény sikereként, élményként igazolhatja vissza, hogy „összeállt előtte egy korszak József Attila-recepciójának teljes képe, olyan kép, amely lényegesen aligha módosul a jövőben”. Mindemellett sikerült elérni azt is, hogy a vállalkozás „találkozhasson korunk érdeklődésével, s a bebábozódott kézirat fiatalosabb ébredhessen hatékony és mozgékony életére”.

Az ismertetés alulírott szerzőjének egy szakfolyóiratban módja lesz arra, hogy a fentieknél részletesebben, alaposabban, szakszerűbben (s egyenlően hiányérzetet, vitamegjegyzést is előadva) fejtsse ki véleményét e tudományos teljesítményről. Itt meg kell elégedjen e rövid, de igazságos méltatással és figyelemfelhívással. Hozzáteve, hogy ez a roppant munka (s hosszadalmas megjelenése) is figyelemzítő: mennyire közérdek a *társadalomtudományi alapoktatás*ok intézményes, állami ösztönzése, szervezeti és anyagi támogatása. A nem napi érdekű, a nem közvetlen politikai döntés-előkészítést szolgáló, de a társadalmi-nemzeti önismereti, megújulást tudatlag megalapozó, segítő jelentős történeti, filozófiai, esztétikai, irodalom- és művészet-történeti, néprajzi, régészeti kutatások esetében is, amelyeket nem szabad ráhagyni (pedig egyre inkább nő ennek kockázata) a „magánkutatók” áldozatvállalására, hobbiszerű szenvedélyére, illetve a nem állami, nem akadémiai forrású és kezelt ösztöndíjakra, alapítványokra.

Az a mintegy ezer újsághír, tanulmány, kritika, tudósítás, József Attilát idéző vers, cikkrészlet, nekrológ, emlékezés, amelyet a könyv összegyűjt, sokféleképpen csoportosítható, jellemezhető. Feltűnő az utókor olvasóinak, hogy az írók számszerű többsége nem a művel, nem a költő verseivel, a kortársakhoz szóló művészi üzeneteivel, hanem „*botránnyai*”-val: pereivel, öngyilkossági kísérleteivel, életrajzi „*érdekességeivel*”, betegségével, tragikus halálával, az utólagos kisajátításokkal foglalkozik. Ezek sorában: legendák teremtésével és oszlatásával is.

A tehetség, a teljesítmény reveláló erejű felismerésével, igaznak bizonyult „*nagyságrendi*” előreljésével már igen korán megmozdultak néhányan a pályakezdő költő mellett, az első kötet előszavát író Juhász Gyula, a baráti elfogultságok objektív értékelésébe váltó Lakatos Péter Pál, Pintér Ferenc, majd Ignótus, Gaál Gábor, Nyíri Imre, később pedig Dsida Jenő, Danzinger Ferenc, Németh Andor. Tanulságos elgondolkozni azon, hogy az 1920-as évek József Attila-kritikáinak élvonala jobban megálta, megérezte, előlegezte, bátrabban kimondta a költő *korszak-meghatározó, egyetemes formátumát* (Espersit írja 1929-ben: „megvan rajta az isteni jel, s hiszszük, hogy verseivel bele fog dőgni a halhatatlanságba”), mint az 1930-as évek első felében megjelent írók, amikor pedig már beteljesült az ígéret, s József Attila valóban színterikus értékű, szocialista ihletettségű, mélyen nemzeti érvényű modern lírát alkotott.

Az újabb váltás 1935 tájára tehető, amikortól — még a költő életében — végre szélesebb körben felismerik, méltatják korszerű művészi világának *egyszerre* esztétikai, emberi és világszemléleti értékeit. E tekintetben a kommunista meggyőződésű Gaál Gábor szerkesztette kolozsvári *Korunk*, a Mónus Illés szerkesztette *Szocializmus* (s részben a *Népszava*), illetve — Cserépfalvi Imre áldozatos könyvkiadói tevékenységén túl — a saját otthoni biztosító *Szép Szó* írásai tették a legtöbbet a költő elismertetéséért. Ami pedig a kritikusokat illeti: Bálint György, Fejtő Ferenc, Ignótus Pál, Németh Andor, Remenyik Zsigmond, Szélpál Árpád s mások.

„Könnyebb” volt az értékelés a költő halála után: több gyűjteményes szövegkiadást, folyóirat-különszámot, értékes könyvet, tanulmányt, megrendítően szép esszét kellene felsorolni a végre megindult József Attila-kultusz példaként. Ugyanakkor elemi erejű társadalmi-irodalmi lelkiismeret-furdalást, ön- és közzéadást, sőt bűnbakkeresést, legendásítást is felszínre

hozott az 1938—1945 közötti utóélet. Ezt nem rosszállón értem, de az a történelmi igazságszolgáltatási igényem, hogy azért mégis elsősorban azok értékeléséről és elemzéséről fogok beszélni, akik „*szoros*” kortársként, erős ellenszélben álltak ki mellette, és tették le a korszerű József Attila-értelmezés alapköveit.

Már Gáspár Zoltán *A költő és a köztudat* c. kintő 1942-es esszéje szembeesül az „*utóélet*” problematikájával, a kortárs s túlélt közvélemény József Attila-képével. Joggal bírálja a művészi értékelés, az elemi emberi-írói, illetve a hivatalos támogatás és empátia *kihagyásait*. A torzítások, félrehallások, kisajátítások, igazságtalanságok fellett éles kritikát gyakorol, de azért nem hagyja magát megfélemlíteni a felszíni háborgásoktól, indulatoktól, elfogultságoktól. Kimondja, amit után az 1960—1970-es évek marxista igényű irodalomtörténetírása tovább árnyalt, részletesen bizonyított, s főleg értelmezett is, hogy József Attila műve nem osztotta meg olyan mértékben a magyar irodalmi közvéleményt, a szellemi-politikai életet, mint annak idején Ady vagy Petőfi. József Attila *nem vált vízálasztóvá*. Ez „*előny*” annyiban, hogy József Attilának kevesebb nyílt, frontális és szervezett támadást kellett elszenvednie, mint nekik, de „*hátrány*” is: a progresszió sem sűrűsödött, forrósodott föl mellette. Pontosabban: a József Attila melletti irodalmi-eszmei kiállás nem vált olyan dinamikus s hitelű krisztályosító, mozgalmászervező erővé, mint Ady és Petőfi esetében. Sikere is „*kisebb volt*, lassabb járatú és más természetű”, ahogy Gáspár Zoltán írta.

A gyűjtemény megrázó dokumentumát s háttérmagyarázatát adja e bonyolult folyamatnak is. Jóllehet indokolatlan az *utókor* fölényével számon kérni a *kortársi* tevédséket, felelőtlenségeket, melyek bizony a legnagyobbakat is terheltek, azért feleljeni sem szabad. A mai tapintat nem lehet ok sem az amnéziára, sem az elhallgatásra. Ezért is örültem Eörsi István *Élet és Irodalom*-beli cikkének (1988. április 15.), amely — egy mély lélegzetvétel után — azt is kimondja: „A párt bírálata manapság veszélytelenebb, mint Babitské vagy népies íróké. Mert ha — mondjuk — a Jászai Mari téren megnehezthetnek, az dicsőségzsámra is mehet, de egykettőre oda az erkölcsi tőkésük, ha Babits vagy Németh László szellemének vagy tekintélyű kincstárnokai összevonják a szemöldöküket.” Hát igen...

Szaporíthatnám a példákat (József Attila kapcsán is) a furcsa újdogmatizmusokra, historizálásokra, amelyek során például egy baloldali, szocialista, kommunista minden vélt vagy valódi tevédsé, egyoldalúsága, bűne a legszigorúbb (nemritkán túldimenzionált) ítéletben, fantomizálásban részese, de mindenki másé (nem kisebb súlyúaké!) gyakran mentegetésben, eufemizmusban, az antidogmatizmus konjunktúrájával leplezett tudománytalan felértékelésben. Am itt és most, az MSZMP napilapjában úgy illendő, hogy a hangsúlyt ne erre tegyem. A *Kortársak József Attiláról* című gyűjtemény ugyanis még egyértelműbbé teszi, amit eddig is tudunk: a XX. század legjelentősebb, világirodalmi

rangú magyar szocialista lírikusát nem fogadta be, sőt eltaszította a kortárs szervezett magyar munkásmozgalom emigráns és hazai kommunista szárnya. Voltak egyedi kivételek (utaltam is ilyenekre), s volt némi „*finomodás*” is e „*kinban*” a költő halála után, de a szervezett *kommunista* mozgalom sem ideológiai-művészetelméleti, sem stratégiai-politikai vonatkozásban nem ismerte föl József Attila formátumát és szocialista jellegét, sőt évenként át megbélyegezte („*fasiszta*”, „*ingadozó*”) vagy lekezelte őt.

Pedig József Attilának intenzív köze volt e világnézeti és politikai „*vállalkozáshoz*”. Ihlet erő, világképet merített a forradalmi eszme és mozgalom történelmi fővonulatából, értékeiből, a — Marx és Lukács György értelmezése szerinti — „*történelmi jelentésében vett párt*” világnézeti, stratégiai küldetéséből. Ugyanakkor — megrendítően, önpusztítóan birkózva is e mozgalommal — maga is teremtette, korrigálta, megelőlegezte, „*kihírdőlte*”, gazdagította, s ami legfontosabb: *művésziileg hitelesítette* ezt az egyetemes örökséget. Nem utolsósorban a szektarianizmussal részint leszámoló népfrempolitika, a korszerű nemzettudat, a tág és „*tiszta*” szocialista irodalomfelfogás, a militáns baloldali progresszivitás, a modern humanista eszmélkedés József Attila-i horizontjai révén.

A mozgalom akkori stratégiai-taktikai vonulata és a költő közötti *történelmi aszinkronban* nem az egyes közszereplők, vádemelők, közbeszérű vagy tehetségtelen akarnokok, bürokraták kicsinyes emberi tulajdonságai vagy József Attila tevédséi játszottak a főszerepet. Nem is az illegális pártköz tartozás, illetve a kizárás (esetleg: a kilépés) formája a döntő, hanem az akkori — s csupán az 1930-as évek második felében, de akkor is csak ellentmondásosan módosuló — kommunista ideológia és politika sok torz vonása, elhibázottsága. Mindez persze nem „*menti*” sem a hivatalos Magyarországot, sem más, köztük baloldali szellemi-politikai erők agresszív kommunistaellenességét.

Ami a *szociáldemokráciát* illeti: soralkban sem volt könnyű, nem volt egyértelmű József Attila otthonra találása, főleg nem a költő szervezett kommunista tevédségének idején, az 1930-as évek elején, jóllehet a líra már ekkor is egyetemes szocialista volt. A munkásmozgalom két szárnya közül azonban kétségtelenül ez a szélesebb sodrású, legális vonulat integrálta meggyőzőbben s maradandóbban, egy szerre művészi és világnézeti értékei révén József Attila szocializmusát. Az 1920-as évek kisebb írásaitól kezdve a 30-as évek derekának Mónus Illéstől ösztönzött, egyúttal szuverén kritikai minősítésekkel bizonyított kiállításait át a munkásírók és a Marosán György kezdeményezte 1942-es József Attila Emlékbi-zottság akciójáig húzódik ez az ív, nem beszélve most 1945 utáni folytatásáról.

Történelmietlen lenne persze (az évtizedekkel ezelőttiakat megfordítva) egymás ellen kijátszani a baloldalt, a munkásmozgalom, a szocialista elkötelezettség különböző áramlatait. Annál is inkább, mivel fél évszázados távlatból ma már látható — s erre is bizonyíték ez a három kötet —, hogy a tágan vett

szocialista baloldal, az érett, igényes marxizmus, a polgári és népi demokrátiák, radikális progresszió legtöbb irányzata mégiscsak *összetalálkozott* József Attilában. Társadalmi, emberi, művészi üzenetének fölismerésében és tudatosításában — igaz, csak a költő halála után — az 1930-as évek végén, a negyvenes évek elején létrejött a *baloldali népfrempolitika*: Bálint Györgytől és Fejtő Ferentől Darvas József és Illyés Gyuláig, Ignótus Páltól és Zsolt Bélától Mörz Zsigmondig és Veres Péterig, Gáspár Zoltántól és Márai Sándortól Halász Gáborig és Szélpál Árpádig, Déry Tibortól és Németh Andortól Peéry Rezsőtől és Rónay Györgyig, Radnóti Miklóstól és Losonczy Gézától Bóka Lászlóig és Remenyik Zsigmondig.

A tragédia az, hogy ez a *virtuális egység* 1945 előtt nem vált az antifasiszta progresszió tevékeny, mozgósító erejű és tartós egységévé. S hogy a felszabadulás utáni egy-másfél évtizedben — az 1945 utáni rövid lehetőségeit, az értékeremtő kísérleteket leszámítva — a további szétesés, kizsajátítás és ellenkizsajátítás hagyománytörténetét kellett megélnie a magyar progresszióknak és nemzeti kultúrának.

Kötelessége mindezt tudatosítania — bármennyire fájt is — annak a marxista igényű gondolkodásnak és irodalomszemléletnek, amelynek egy öröndetesen táguló népfrempolitika nyitásban is meg kell őriznie, újítania és erősíteni identitását, önkorrekciós folytonosságát, *baloldali önértéket*. Így a korszerűen értett József Attila-i mértéket is.

Kötelessége mindezt tudatosítania annak az *egyesült munkáspártnak*, az MSZMP-nek, amelynek legális, illegális és emigrációs előzményeiből, azok politikájából a progresszív értékeket kell — folyamatosan újratermelve — szintetizálnia, továbbörökíteni, nem pedig a negatívumok „*koalícióját*”. Szemben az azal, ami 1949 után az MDP-ben érvényesült, s 1956 után sem maradt nyom nélkül. József Attila utóéletében, értelmezésében sem.

S felelőssége mindezt tudosítani és állandó mementóként szem előtt tartani az *intellektuális igényességre*, humanista eltökéltségre „*kötelezett*” írástudóknak, akik — az öröndetesen nyitások, az antisztalinista tabudöntések, a szocialista pluralizmus idején még inkább — illetékesek szembeesni a „*meg nem gondolt gondolatok*” mai továbbélésével. Akik vitákoznai hivattottak a nyilvánosságba belefelelő, de szó nélkül aligha hagyható nézetekkel vagy akár a nyilvánosság alatti, a malomlaji indulatokkal is. Mert bizony mintha a József Attila-hagyományt terhelő, a szemet csípő némelyik „*alvilági*” gőz (például Erdélyi József, Féja Géza) ma is, évtizedek múltán is fel-feltörne, akár ha valódi sérelmekből, jogos fájdalomkból fakadóan is. S ez annál agasztóbb, mert eközben a tehetségekkel való rossz gazdálkodás, a klikkeknek való kiszolgáltatottság, az érték, az írói teljesítmény elsődlegességéről és feltétlen tiszteletéről való megfélemlkezés, az eszközművészet is terheli olykor a szellemi életet.

Holott — az öreg Ignótus 1937. decemberi szavaival —: „A tehetség azon ismerszik meg, hogy nem tud ellenállni a tehetségnek, nem tud helyt nem állni, nem tud össze nem esküdni a tehetséggel. (...) A tehetség lehet önző az aljasságig, de tehetség iránt karakteros az önfeláldozás.”

A tükörből, amelyet ez a tisztelet- és elismerés méltó tudományos munka nyújt olvasói számára, nem csak s nem is elsősorban József Attila néz ránk, hanem a világ, az az ország, az a szellemi-irodalmi élet is (*máig* ható s terpeszkedő utókorával együtt), amelyben e huszadik századi, nagy magyar költő és gondolkodó zsenialitása kibontakozott s tragikus véget ért.

Urbán Gyula:

GARCÍA LORCA CSONTJAINAK KERESÉSE

Eső fogta narancsillat ruhákat a szenteken. Olyan virág sebzett itt meg, ami másutt nem terem.

De a csontok is halottak. Nem ragyognak. Mind fakó. Üres a szem, üres a száj; néma, s magánakvaló.

Ezért váltam halacszkává, Usztam sós delták felé. De a csontját nem találtam. Csak a Hold a tengeré.

Leltem egy lakk csendőrsapkát. Az itt lent a telihold. Narancsillatot kérődzik, s éneket, mely sose volt.

Ezért váltam vakondokká, s ástam, hátha meglelem. Vörös föld és fekete vér keveredett prémemen.

Nem találtam Radnótit sem. S penészes kukoricacsó nem mutatott Petőfire. Hallgatott a föld, a kő.

Orrom, bajsom volt a szemem. Rovar, báb nem érdekelt. Csak egy álkapcsot kerestem: egy csontot, mely énekel.

Csak egy kutya nyöszörgött lent; sárga agyag foglyaként. Csillagot és sárt okádot, s kankalán-virágú kánt.

Andalúzia, 1988

MÜLLER ÁRPÁD METSZETE